

Joan Maragall, lector modernista de l'iberisme

Lluís Quintana Trias

Universitat Autònoma de Barcelona, Espanya

Abstract Maragall is usually presented as one of the founders of the so-called Iberianism, which seeks a common political project, although vague, among the different cultures of the Iberian Peninsula. However, the analysis of Maragall's journalistic work shows how, until 1905, his knowledge of Portugal was very limited: although he always showed signs of following European newspapers and magazines very closely, he never mentioned any Portuguese newspaper or magazine. Our hypothesis is that he was only aware of Portugal significance late in his life and that, although the Iberian political proposal is attractive to him, his interest in Portuguese culture is largely motivated by the affinities he hoped to find in its modernist literary proposals.

Keywords Iberism. Unamuno. Eugenio de Castro. Rêverie. Maragall. Portugal. Modernism.

Índice 1 Introducció. – 2 Objectius. – 3 El descobriment de la cultura portuguesa. – 4 L'alma ibèrica. – 5 L'ús de la llengua catalana. – 6 Valors «modernistes» en el simbolisme portuguès.

1 Introducció

El 10 de abril de 1915, quan la Guerra de 1914 (encara no Gran Guerra, i menys encara primera Guerra Mundial) surt el primer número de la revista *Iberia*, publicada a Barcelona amb articles en castellà,

però amb alguna intervenció en català i en portuguès (Safont 2012). La coberta du una il·lustració d'Apa, i la primera pàgina, un editorial i un article d'Unamuno. L'editorial declara que «*Iberia* se abandera por Francia y por Inglaterra, contra Alemania pero sin dejar su alma». L'article d'Unamuno comença dient:

No hace muchos años el inolvidable Maragall, mi amigo del alma, y yo proyectábamos haber fundado una revista, que había de llamarse Iberia y estar escrita en las lenguas literarias de la península: castellano, catalán y portugués. Algún día publicaré noticias circunstanciadas de aquel proyecto, con lo que al respecto me escribía Maragall. El cual llegó a proponerme que la revista se editase aquí, en Salamanca, como ciudad española la más próxima a Portugal. [...] conociéndonos mejor en nuestras diferencias respectivas y mútuas, llegaremos también mejor a conocer nuestro común espíritu ibérico, lo que nos une frente a la diferencia común con los demás pueblos hermanos en humanidad. (Unamuno 1915)

No he vist que Unamuno tornés a parlar enlloc d'aquelles «circumstàncies» com havia promès: no ho descarto, donat que Unamuno va escriure molt, però les seves obres encara no estan convenientment indexades i és difícil comprovar-ho.

Unamuno defensa un *iberismo* que ha de permetre definir «nuestro común espíritu ibérico» i posar-lo en un context europeu, per tal d'analitzar «la diferencia común» (aquelles paradoxes que tant agradaven a don Miguel) amb els altres pobles. Per tant, l'*alma* que s'esmentava a l'editorial no era, almenys per Unamuno, cap *alma* castellana o espanyola, sinó una *alma* ibèrica. Unamuno recorre a l'autoritat de Maragall (que porta ja quatre anys mort) per tal de presentar-se com a avançats d'una proposta que, segons sembla, la Gran Guerra permetrà impulsar, si cita Maragall és perquè el poeta català, el 1915, havia esdevingut una autoritat en l'àmbit de l'*iberisme*. Com és que això ha estat possible és una qüestió que ha estat ja debatuda; nosaltres hi afegirem algunes observacions.

Abans, però, és interessant que analitzem, ni que sigui de manera superficial, quins usos tenien els termes *iberisme* o *ibèric* en castellà i en català en els anys en què Unamuno i Maragall escrivien. El *Corpus Diacrónico del Español* (CORDE) ens informa que l'ús és essencialment geogràfic i filològic fins a començaments del segle XX: és a així com apareix, per exemple, a Menéndez Pelayo quan esmenta «el iberismo de Guillermo Humboldt» (*La Ciencia española: polémicas, proyectos y bibliografía*, 1876); així es mantindrà encara al segle XX (p. e. *Die iberische Deklination* d'Hugo Schuchardt, 1907). Els usos polítics (com els que proposa Unamuno en l'article d'*Iberia*) semblen obra exclusiva de Valera, ja des del volum que el CORDE anomena *España y Portugal* (*Estudios sobre Historia y Política*, 1861-62)

que no he sabut localitzar. Però sembla evident que Valera es el referent: altres testimonis es troben a *Historia de la civilización ibérica [Estudios sobre Historia y Política]* (1887) que recull aquesta definició: «la fe en el iberismo, o sea en la unidad de civilización, de fin, de destino y de genio en todos los pueblos peninsulares, que vienen a ser así un solo pueblo, persiste en los pensadores portugueses más aún, si cabe, que en los españoles».

En una de les 55 fitxes amb el terme *ibérico* que dona el «Fichero general de la lengua española» de la RAE, he trobat una carta d'aquest mateix any 1887 (si interpreto bé la fitxa) que Menéndez Pelayo adreça a Juan Valera, on li diu: «usted debe escribir [...] sobre este fecundísimo tema de la civilización ibérica». Una altra referència del «Fichero general» recull una carta d'Àngel Ganivet, datada el 1898, on parla de formar «un partido nuevo, cuyo principio fundamental será la unidad ibérica». La manca d'un diccionari històric de la llengua espanyola no ens permet anar gaire més enllà. En el CORDE no he sabut trobar cap text d'Unamuno.

Helena Simões referencia un *Almanaque Político y Literario de la Iberia para 1862*, en què diversos autors «assinam artigos dedicados a necessidade de construção de uma união ibérica», cosa que mostra com Valera no es trobava sol; més important, però, és que, com mostra Simões, els usos polítics del terme en portuguès eren anteriors (Simões 2015, 355-6).

En el *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* (CTILC), les ocurrencies més antigues d'*ibèric* amb els usos que estem estudiant aquí són de Flos i Calcat (*Lo regionalisme explicat*, 1895); textos anteriors (Josep Coroleu i Inglada i Josep Pella i Forgas, *Lo sometent*, 1877) tot i referir a l'àmbit polític, semblen usar-lo com a sinònim d'*espanyol*. Pel que fa a *iberisme*, l'ús més antic que recull apareix en un text de Ribera i Rovira (1907).

Aquesta recerca provisional ens permet aventurar provisionalment que els usos polítics dels termes *ibèric* i *iberisme* s'originen a Portugal, s'introdueixen a Espanya en castellà cap als anys 60 i, en català, cap als anys 90.

2 Objectius

Víctor Martínez-Gil (Martínez-Gil 1997, 204 i ss) i Jordi Cerdà (Cerdà Subirachs 2012) han estudiat el vessant polític de l'iberisme de Maragall, i no crec que de moment puguem afegir-hi gairebé res (vegeu també (Revelles Esquirol 2011; Simões 2015). També és cert que ara disposem de més informació sobre l'obra de Maragall que quan aquests estudiosos van iniciar la seva recerca. Així, l'edició crítica de la poesia (Maragall 2020, 526-7) ha pogut resoldre la confusió entre els dos títols «Cant dels hispans» / «Himne ibèric» adjudicats

a un mateixa poema: ara disposem d'un manuscrit datat setembre 1909 amb el títol «Cant dels hispans», posterior a un altre sense datar (entre 1903 i 1909) on constava el títol «Himne ibèrich». La rectificació potser s'explica perquè en aquells anys els usos polítics del terme eren encara força desconeguts, com hem vist més amunt, i Maragall volia dissociar el seu poema de l'àmbit filològic o arqueològic.

També sabem ara que «Òr de llei» es va publicar a *Il·lustració catalana* (29 de maig 1904) i dos anys després a *Estudis. Periòdich de cultura catalana* (20 de maig 1906), cosa que confirma la hipòtesi de Martínez-Gil, que veia equivocada la datació proposada per Serrahima, que l'endarreriria deu anys. Segons Cerdà, Serrahima «volia demostrar que Maragall havia tingut des de sempre al cap la idea iberista» (Cerdà Subirachs 2012, 7). També ara tenim digitalitzada (i pendent de publicació) tota l'obra en prosa de Maragall: articles, pròlegs, discursos, etc.; per tant, es pot estudiar l'ús que ell fa de determinades fórmules (p. e. *península* i *península ibèrica*) i l'aparició de determinats noms (*Portugal*, etc.) Deixo de banda la correspondència, perquè encara no està transcrita sencera amb plenes garanties.

Insisteixo, doncs, que no comentaré la proposta política però sí que afegiré alguna cosa sobre la proposta estètica implícita, per tal d'entendre millor com, per a Maragall, el coneixement de la cultura portuguesa «ya no se trata de la doctrina fría, del esquematismo político, sino de la sensación estética que el conocimiento del otro le produce, de un estremecimiento» (Martínez-Gil 2010, 190). La meua hipòtesi és que Maragall va conèixer la literatura portuguesa gràcies a les iniciatives d'Unamuno i, secundàriament, de la Institución Libre de Enseñanza i que hi va trobar propostes estètiques que li semblaven atractives. Abans, però, d'estudiar la proposta estètica, caldrà fer una mica de cronologia.

3 El descobriment de la cultura portuguesa

Fins al final de la seva vida, Maragall fa poques referències a Portugal. Pot resultar sorprenent que algú que, com ell, tradueix directament i cita en els seus articles fragments de diaris francesos, anglesos, italians, suïssos i austríacs, no esmenti mai cap publicació portuguesa; aquest desconeixement ara pot resultar estrany, aleshores era normalíssim. Tinguem en compte, per exemple, que el suplement literari potser més prestigiós del periodisme espanyol, «Los Lunes del *Imparcial*», publica només una ressenya d'Eça de Queirós el 1889, i la següent triga trenta anys a sortir; la primera ressenya d'Eugénio de Castro és de 1914, etc. En aquest sentit, quan H. Simões atribueix a Unamuno i a Maragall «extensos conhecimentos e empatia com a *alma portuguesa*» (Simões 2015, 356), crec que no s'hi pot incloure el segon.

Maragall tampoc no cita mai cap dels autors canònics portuguesos: Castelo Branco, Antero de Quental, Eça de Queirós... No només això: *península* i *península ibèrica* són sinònims d'*Espanya* en tots els escrits de Maragall fins l'any 1905. Així podem llegir a «El sentimiento catalanista» (*La Lectura*, 13 de gener 1902): «la geografía [...] ha hecho llamar *España* a toda la península»; no crec que canviï d'idea quan el 1905 parli de «una península hispánica de pequeños estados confederados» («Nuestra acción», *Diario de Barcelona*, 3 de octubre 1905). Quan es refereix a Portugal, només és de passada: encara el 1905 trobem una referència irònica: la idea del país veí que en els seus records escolars se'n podia fer mirant els mapes, i que són «visiones de nuestros años infantiles [...] un gran zurcido al otro lado, Portugal [...] el remiendo de Portugal» («Santiago, patrón de España», *Diario de Barcelona*, 25 de juliol 1905) que reflecteix, doncs, la ignorància que del país veí tenen els espanyols i, de passada, el seu menyspreu. Però a finals d'aquell any comença a canviar aquesta limitada visió en el pròleg que escriu per al llibre d'Ignasi Ribera y Rovira (1905, 13-20). Ribera y Rovira havia publicat vint-i-un articles sobre literatura i art portuguesos a *Catalunya Artística* el 1902 (Martínez-Gil 1997, 190), i el 1905 havia dut una intensa «tasca lusitanista» (Martínez-Gil 1997, 177): probablement aquest entusiasme de Ribera i Rovira desperta en Maragall l'interès per Portugal i l'anima a escriure el pròleg.

Abans de Ribera i Rovira, Maragall podia conèixer els articles d'Unamuno, que s'havia interessat per la literatura portuguesa cap a 1901, sembla ser que per la seva amistat amb Guerra Junqueiro (Marcos de Dios 1978). Unamuno publicava molts d'aquests articles en diaris i revistes llatinoamericanes, que a Espanya es coneixien posteriorment gràcies als reculls (com *Por tierras de Portugal y España*, 1911). També en publicava, però, en revistes espanyoles, per exemple a *Hojas selectas*, una revista de l'Editorial Salvat on també va publicar Maragall. En un d'aquests articles, «Los arribes del Duero (Notas de un viaje por la raya de Portugal)» (*Hojas Selectas*, 1905, 19-31), Unamuno explicava les seves visites a Guerra Junqueiro (l'article, junt amb d'altres, es va incloure pòstumament a *Paisajes del alma* (1944), un volum espuri, perquè el criteri d'edició és estrictament del seu curador, Manuel García Blanco). Potser és gràcies als articles d'Unamuno o a la «tasca lusitanista» de Ribera y Rovira que Maragall (seguim a 1905) pot comparar el «Poemet del pa», de Josep Pijoan, a la «Oração do pan» de Guerra Junqueiro («Josep Pijoan y su *Cançoner*», *Diario de Barcelona*, 24 de octubre 1905).

Poques setmanes després de la publicació del llibre de Ribera i Rovira (el colofó diu que es va publicar «la vetlla de Nadal de MCMV»), Maragall publica «La levadura» (*Diario de Barcelona*, 16 de gener 1906) on, per primer cop, sembla incloure Portugal a la península:

somos muchos los que pensamos que ante todo hay que empezar por descubrir el alma peninsular para reconstituir en armonía con ella todos los organismos sociales de la península hispánica. Vos, maestro, que sois andaluz, que educáis a la juventud en Madrid, que vivís mucho en Galicia, y Portugal os es bien conocido.

A partir d'aleshores, Maragall sembla conscienciar-se que ha d'usar amb compte el terme *península* i ja no trobem altres usos que no incloguin Portugal, alhora que comença a manifestar el seu interès per l'iberisme i, de retruc, la cultura portuguesa. Els dos escrits més importants sobre l'iberisme, com han assenyalat Martínez-Gil i Cerdà, són, a més del «Cant dels Hispans», dos articles:

- «El ideal ibérico» (*La Lectura*, abril 1906)
- «La integridad de la patria» (*La Lectura*, setembre 1908)

Hi ha altres referències disperses en els seus articles que poden ser interessants:

- L'esmentat «La levadura» (*Diario de Barcelona*, 16 de gener 1906)
- «El santo del rey» (*Diario de Barcelona*, 23 de gener 1906): «Este fantasma ha recorrido todos los ámbitos de la península, arrastrando el manto por todos los suelos hispanos, por los de Castilla, por los de Portugal, por las de la confederación catalano-aragonesa»
- «A presiri!» (*El Poble Català*, 25 de juny 1906): «germanor ibèrica» [en el sentit d'«espanyola»]
- «An en Pere Coromines» (*La Veu de Catalunya*, 11 de juliol 1907): «Una Exposició Llatina! En comparació d'això, una Exposició Universal és una cosa ben innocent de tan pretensiosa, i una Exposició Nacional, massa esquifida. Una Exposició Ibèrica ja faria més goig..., però no encara. Una Exposició Llatina... I aquí!... Ara!... Heu estat inspirat, Coromines»
- «Per l'Empordà» (*Baix Empordà*, 19 desembre 1909) «Quin nom ens hem de posar? L'imperi més gran tenia un nom: romans. Els catalans es podran dir un dia espanyols [això inclou Portugal?] però de moment ens hem de dir catalans»
- «La espaciosa y triste España» (*Diario de Barcelona*, 17 de agost 1911) «Y esta es nuestra España, sí, la nuestra, la de todos los llamados españoles, y aun de aquellos que lo son sin ser así llamados [inclou els portuguesos?]: ¡vana ilusión de un nombre! Hay una realidad peninsular que es más fuerte que todo. [...] en castellano escribo. Ahora, y en su lengua [de Fray Luis de León] —¡tan hermosa!— nada más sabría decir. Porque también tiene cada lengua sus destinos.»
- «Catalunya i avant» (*Diario de Barcelona*, 5 de octubre 1911) «la España grande — castellana-catalana-vasca-portuguesa»

Fixem-nos en la coincidència de les dates: el 1906 concentra els principals articles sobre la qüestió però fins a la seva mort, el 1911, serà un tema recurrent. Per explicar-ho proposo una hipòtesi: el gener de 1906 Maragall va rebre la visita de Francisco Giner, que és el protagonista innominat de l'article «La levadura» perquè aquest és el paper que li atorga Maragall: despertar el país i les noves vocacions entre els joves. Giner, en aquestes entrevistes, podria haver enfortit l'interès de Maragall per l'iberisme, encoratjat pel descobriment de la cultura portuguesa a través del llibre de Ribera y Rovira i sobretot gràcies als articles d'Unamuno.

La influència de Giner explicaria que la plataforma on Maragall desenvolupa les seves idees, a més del *Diario de Barcelona*, sigui la revista *La Lectura*. El *Diario de Barcelona* no era el mitjà més adequat: Maragall feia pocs mesos (des de juliol 1905) que s'hi havia reincorporat, animat per la nova direcció de Miquel S. Oliver, però no va resistir-hi ni un any (l'últim article és del 3 de juny 1906). *La Lectura*, que sortia mensualment, estava dirigida per Francisco Acebal, un dels homes de Giner. La primera col·laboració és de 1902, però Acebal va convèncer Maragall perquè hi col·laborés regularment a partir de 1906, cosa a la qual l'autor català era reticent, perquè el comprometia i no en tenia cap necessitat, i la regularitat es va acabar el 1908, tot i que Maragall va seguir enviant-hi articles fins a la seva mort, el 1911. *La Lectura* era força «iberista» en el sentit que seguia de prop la literatura catalana, i Acebal es considerava a si mateix «regionalista». A propòsit de «El ideal ibérico» Acebal insisteix: «El art.[ículo] es bellissimo y me parece que valdria la pena insistir en el asunto. ¿No podria La Lectura tomarle como primera palabra de una idea merecedora de ampliación? ¿Que hacer a este fin?» (Quintana Trias 1999). Pocs mesos després, el gener de 1907, Maragall s'incorporarà a «Los Lunes del *Imparcial*», una altra publicació on col·laboraven molts seguidors de la Institución.

En l'iberisme, a part del projecte polític, Maragall hi pot trobar interessos estètics que coincideixen amb el seu. En destacaré tres: la recerca de *l'alma ibérica*, l'ús de la llengua i el procediment de la *rêverie*.

4 L'alma ibérica

«La levadura», la metàfora amb què Maragall es refereix a la feina de Giner, prové de la biologia, com tantes altres que havia posat de moda el positivisme, però en la referència a Giner, i darrere seu de la Institución, hi ha l'interès de superar el positivisme i de fomentar el nou espiritualisme que és un dels fonaments del moviment modernista, i un punt de forta coincidència amb Unamuno. Maragall ja havia manifestat aquest interès en les seves ressenyes d'autors com Bar-

rès, Max Nordau o Gustave Le Bon als anys 1897-98, i especialment en una qüestió política, lligada a les inquietuds modernistes, com l'anticentralisme: per això desperta tant d'interès Barrès, defensor dels localismes en contra de la centralització excessiva de París, un debat que a Espanya esdevenia la «qüestió regionalista» (Quintana Trias 2018). Altres inquietuds de la mateixa procedència, com el panllatinisme, també són seguides amb interès per Maragall, però quan ressenya *À quoi tient la supériorité des anglo-saxons* (1897) d'Edmond Demolins («De la inferioridad de los neolatinos» *Diario de Barcelona*, 21 de setembre 1897) desconeix l'aportació d'Antero de Quental al debat sobre la decadència dels pobles llatins (*Causas da decadência dos povos peninsulares*, 1868), escrit molt abans: res d'estrany en un autor espanyol.

Aquesta recerca arrossega inevitablement la preocupació per l'*alma* dels pobles. Recordem aquella menció en l'editorial de la revista *Iberia*: «*Iberia se abandera por Francia y por Inglaterra, contra Alemania pero sin dejar su alma*»: aquesta *alma* se suposa que no és l'espanyola sinó la ibèrica, i diferenciada per tant dels aliats i d'Alemanya. Aquesta recerca de l'*alma* l'havia popularitzat uns quants anys abans Martínez Ruíz (encara no Azorín) amb el seu llibre *El alma castellana (1600-1800)* (1900); va ser precisament Maragall un dels primers a adonar-se de la importància d'aquest llibre i a valorar el seu desconegut autor en una ressenya per al *Diario de Barcelona* («El alma castellana» 31 de juliol 1900):

si así como él ha sabido revelar el alma castellana, que indudablemente ha podido llamarse el alma española por muchísimo tiempo, se encontrara quien supiera buscar otras, ocultas siglos ha por los espacios de la península ibérica, quizás combinándolas, los españoles adquiriéramos conciencia de un alma nueva que buena falta nos hace.

Com ha observat Martínez-Gil, en aquest article Maragall «parla per primera vegada de *Península ibérica* com a lloc on viuen una diversitat d'ànimes nacionals», però no sembla tenir en compte Portugal (Martínez-Gil 1997, 208).

Alma és un terme que prové del romanticisme alemany que, amb termes com *Volksgeist* i *Volksseele* divulgats per Herder i Savigny, designava una manera de ser que caracteritzava i distingia uns pobles dels altres. Aquest terme havia estat, doncs, recuperat pel modernisme espanyol, especialment a partir de la crisi del 98. Podria molt bé ser que, per al seu títol de 1900, Martínez Ruíz hagués tingut en compte la definició que Ernest Renan havia formulat a la seva conferència «Qu'est-ce qu'une nation ?» llegida a la Sorbonne (11 de març 1882): «Une nation est une âme, un principe spirituel. Deux choses qui, à vrai dire, n'en font qu'une, constituent cette âme,

ce principe spirituel. L'une est dans le passé, l'autre dans le présent» (cap. III; per a la consideració d'Azorín sobre Renan, i sobre aquesta conferència, cf. Ferrándiz Lozano 2019, 80). Però l'escriptor espanyol podia trobar també exemples en països veïns, especialment en aquells que, com Bèlgica, no tenien la nació prou definida, cosa que explicaria una publicació sobre «l'âme belge» d'E. Picard el 1897 (Roland 2004). A Espanya, la revista *Alma española* (1903-1904), dirigida inicialment per Martínez Ruiz, recull aquest interès i inicia una sèrie sobre *almas*: Maragall hi publica una «Alma catalana» (12, 24 de enero 1904); Miquel S. Oliver, una «Alma mallorquina»; Blasco Ibáñez, una «Alma valenciana», etc. Anys després el terme es faria definitivament conegut amb els onze volums de *L'Âme française et la Guerre* (1915-20) de Maurice Barrès.

Maragall valorava doncs aquella recerca de Martínez Ruiz, però proposava projectar-la més enllà: d'una banda, eliminant la identificació entre *alma* castellana i *alma* espanyola, i de l'altra, emprenent una recerca de una *alma nueva* que servís per a tots els pobles espanyols que seria aquesta sí, l'autèntica *alma* comuna. Maragall, però, no la caracteritza com a *española* (ni tampoc *ibérica*), potser per prudència, potser perquè prefereix deixar-ho aquí. En aquesta recerca de les *almas*, Maragall troba l'any següent una proposta significativa en un article de Frederic Clascar sobre Llorens i Barba, que ressenya per al *Diario de Barcelona* («Una evocación trascendental», *Diario de Barcelona*, 17 de octubre 1901). Segons Maragall, Clascar considera que

mientras nuestra hermana Castilla, consecuente con su historia de sueños de ideal, emprende el vuelo hacia las regiones de una metafísica nebulosa (el krausismo de Sanz del Río), nosotros, los catalanes, permanecemos en la tierra, inspirándonos en el espíritu de nuestra gente, para orientarnos en la dirección intelectual.

I afegeix Clascar (o Maragall interpretant Clascar) que Llorens Barba es va proposar «poner un poco de la cordura catalana en aquellas cabezas ardientes y soñadoras, [...] catalanizar a España». Unamuno, quatre anys després, va fer famosa aquesta fórmula: «El deber patriótico de los catalanes, como españoles, consiste en catalanizar a España» («La crisis actual del patriotismo español», *Nuestro Tiempo*, 66, desembre 1905, p. 471-84), que podria haver recollit (la fórmula, no la intenció) de l'article de Maragall, les publicacions del qual el rector de Salamanca seguia amb regularitat. Clascar, com recorda Cerdà, era un autor de referència en aquesta mena d'estudis sobre el *alma*, amb el seu llibre, publicat juntament amb Norbert Font Sagué, *Estudi sobre'l caràcter del poble català en ses tres manifestacions, literaria, artística e intelectual*, presentat als Jocs Florals de 1896, que va esdevenir «un assaig programàtic» del catalanisme (Cerdà Subirachs 2012, 14).

El 1900, quan Martínez Ruiz publica el seu llibre, Maragall publica *Visions & Cants*, on recupera algunes figures mítiques del folklore català a partir de la glossa de les seves cançons i llegendes, a través de les quals pretén trobar el que en una carta anomena «las madres del alma catalana», una imatge que prové de la segona part del *Faust* de Goethe «Finstere Galerie» [«Galeries tenebroses»] vv. 6173-6306) (Quintana Trias 2003). Cerdà Subirachs ha relacionat aquesta recerca de Maragall amb la de Pascoaes:

Tanto Maragall como Pascoaes viram uma «raiz comum» que devia ter sido uma «raiz ibérica» e que só tinha sido preservada incautamente pelo povo. Os altos e baixos políticos e os Estados enterraram, ao longo da história, esta unidade espiritual configurada em torno desta «terra entre mars, Ibèria, mare aimada». (Cerdà Subirachs 2021, 13)

No serà estrany, tampoc, trobar Unamuno en aquesta recerca de l'*alma*, que en ell havia de ser *ibérica*:

Alma ibérica: eso es lo que iba buscando Unamuno, utilizando un sustantivo que se convirtió en un tópico en los primeros años del siglo XX, cuando por reacción contra el materialismo positivista de la segunda mitad del XIX, los jóvenes escritores —y los no tan jóvenes como el Galdós veterano y la Pardo Bazán de la madurez— buscaban la dimensión no material del universo humano. (Longhurst 2008-09, 349)

Unamuno era un autor prolífic i, per tant, abocat a contradir-se sovint; tenia tendència als exabruptes, per caràcter però també perquè era el que esperaven els seus nombrosos lectors, i les seves preferències polítiques no sempre eren coherents; són especialment coneguts els seus desencontres amb el nacionalisme català (Longhurst 2008-09; Pich i Mitjans, Contreras Ruiz, Pastrana Piñero 2016). Tot plegat de vegades no ha permès entendre l'afinitat que hi podia trobar Maragall. Però el cert és que Maragall, en els articles d'Unamuno, especialment aquells que referien a l'iberisme i a la cultura portuguesa, podia trobar iniciatives que li resultaven atractives.

5 L'ús de la llengua catalana

Maragall creia que el projecte modernista forçosament s'havia de fonamentar en l'ús de la llengua catalana, i dirigia especialment els seus esforços a dissuadir la gent de la seva classe social que havia iniciat la substitució del català pel castellà creient que així impulsava la seva ascensió social. A l'article «Conversa bilingüe» (*Il·lustració*

Catalana, 67, 11 de setembre 1904, 602-3) Maragall destaca la incompetència lingüística en l'ús del castellà que patien aquells burgesos:

—Bastantes que hay de lenguas; para ir bien no habría de haber más que una porque así nos entenderíamos todos—. Aixís me defensava un bon senyor el que ell i la família parlessin sempre en castellà, per casa, amb tot i esser ben catalans, com ja es pot veure per la mostra. I encara, ¡haguéssiu sentit l'accent!

Un segon argument era que precisament la burgesia tenia com a tasca important projectar la llengua usant-la en àmbits socials prestigiosos, i per això es dirigia a les filles d'aquest «bon senyor»:

I si vostès són catalanes com no poden negar-ho, fins parlant en castellà, ¿quina missió més bonica per a vostès que la d'ennobrir amb la seva natural distinció i la seva cultura la llengua pròpia, la que els corre amb la sang per les venes, en comptes de fer malbé tanta gràcia i exquisitat en un esforç d'imitació casi sempre desgraciat i estèril? La llengua imitada, creguin-me, no hi guanya res; vostès hi perden aquella santa espontaneïtat que és la flor de totes les accions humanes, i la pobra llengua catalana en resta, ja ho veu..., tan ordinària.

Unamuno, tot i els seus criteris atrabiliaris en qüestió de llengües, havia defensat aquest ús del català com a llengua de cultura, basant-se en els resultats que estava donant. Així ho destaca en el seu article «Sobre literatura catalana» (*La Nación* [Buenos Aires], 16 de desembre 1906): «me conviene hacer notar que [la literatura catalana] ha producido en estos cincuenta o sesenta años ingenios de alto y fuerte valor», entre els quals destaca «el poeta más íntimo, más noble, que canta en España, canta en catalán y es el admirable Joan Maragall». Però malgrat l'entusiasme, la literatura catalana no resisteix la comparació amb la portuguesa: «A pesar de ser su producción actual más rica que la producción portuguesa, no nos suena a cosa tan castiza, tan peculiar, tan vernacular, para servirme de un término muy usado en portugués» i esmenta João de Deus, Guerra Junqueiro i Eugénio de Castro (Unamuno 1906). A Maragall aquests elogis li podien agradar, és clar, però sobretot li interessava aquesta recerca de l'expressió «castiza, peculiar, vernacular» que havia aconseguit la literatura portuguesa i que ell reivindicava per a la literatura catalana. Precisament en aquells anys estava interessat en la reivindicació de l'ús de la llengua catalana com a element fonamental en les propostes estètiques del modernisme (Casals 1998, Garriga 2015, Quintana Trias 2020), com hem vist amb l'exemple de «Conversa bilingüe».

6 Valors «modernistes» en el simbolisme portuguès

Ribera Rovira en els seus escrits sobre la literatura portuguesa havia trobat afinitats amb la literatura catalana: «la tesi estètica de Ribera Rovira es basava en l'observació que l'*enyor*, en la seva expressió literària catalana, corresponia exactament a la *saudade* portuguesa [...] aquesta possibilitat era exclusiva dels dos pobles» (Sala-Sanahuja 2010, 138). No estic segur, com d'altra banda afirma H. Simões, que Maragall compartís aquesta opinió amb Ribera i Rovira: no trobo, en el pròleg del primer al llibre del segon, «uma irmanação de consciências em torno a mística portuguesa da *saudade* e do *enyor* catalão» (Simões 2015, 357). Sí que hi trobo, en canvi, altres afinitats. Ribera i Rovira inclou en la seva antologia els qui estan considerats membres integrants del *simbolismo* portuguès: a més del seu fundador «oficial», Eugênio de Castro, hi ha Alfred de Cunha, João de Deus o Guerra Junqueiro. Maragall que, com hem vist, no parla gairebé mai de literatura portuguesa, en el seu pròleg a Ribera y Rovira destaca en aquests poetes valors que nosaltres identifiquem com a maragallians: «sentimentalisme amb reflexes goethians [...] delicadesa, melancolia i gràcia [...] ànima fonament sentimental i plàstica, melancòlica i graciosa», i és clar, la poesia popular representada pel *fado*: «l'ànima mateixa [...] l'alegria que dona el contacte amb l'ànima del món».

El cas d'Eugênio de Castro és especialment interessant; havia publicat el 1891 *Horas*, en què es proclamava *simbolista*, però que tenia també molt de decadentista. Quan Maragall escriu el pròleg per a Ribera Rovira, ha perdut interès en el decadentisme, tot i que alguns elements perviuen fins al final de la seva obra. Però el 1894 Maragall havia publicat unes «Estrofes decadentistes» que es poden relacionar fàcilment amb les *Horas*.

En el seu pròleg Eugênio de Castro s'havia presentat com algú amb un «nobre e altivo desdem de nephelibata». Unamuno havia recollit aquesta declaració en un llibre seu:

Eugénio de Castro era un nefelibata—uno que anda por las nubes—, mote con que en Portugal se conoce á los que aquí llaman modernistas, á falta de otro nombre, o decadentes, o cualquier otro término que no quiera decir nada. (Unamuno 1911, 13)

Aquest és el pròleg (no du títol i és el primer text, p. 5-13) de *Por tierras de Portugal y España* (1911). Maragall potser no va conèixer aquest llibre perquè va sortir poc abans de la seva mort, però aquest pròleg, com altres capítols del llibre (o tots: la informació de les obres completes d'Unamuno és incompleta) prové d'un article publicat anys abans: «Estudios críticos - Eugénio de Castro» (*El Cojo Ilustrado* (Caracas), 15 de desembre 1907; en el llibre, el text està datat «Marzo

de 1907»). Maragall, doncs, podia conèixer l'article d'Unamuno, i li podia interessar perquè Unamuno no només lligava l'obra de Castro amb el modernisme, sinó que ho feia precisament amb aquest tret d'«andar por las nubes», que es pot associar amb la *rêverie*, que va interessar Maragall als darrers anys de la seva vida (Quintana Trias 2001; Quintana Trias 2021). Reciprocitat?

Aquesta coincidència entre les *rêveries* d'Eugénio de Castro i de Maragall, però, caldria estudiar-les amb més detall, i també queda per estudiar les relacions entre el *simbolismo* portuguès i el modernisme català. Un altre punt que caldria estudiar és si l'interès va ser recíproc. Sabem, per exemple, que els modernistes llatinoamericans s'interessaven per l'obra de Maragall, especialment pels seus articles: José Enrique Rodó li va enviar *Motivos de Proteo*; hi ha una correspondència de Maragall amb Manuel Ugarte (Maíz 2004, 104-5) però el que tenim és encara molt poca cosa. Passa el mateix amb la literatura portuguesa? Segons H. Simões, «a recepção entusiasta que as ideias de Maragall tiveram em Portugal ficaria assente no testemunho de Teixeira de Pascoaes» (Simões 2015, 357) però és una qüestió de la qual tampoc no en sabem gran cosa. Queda, doncs, molt per estudiar però la hipòtesi que considera que Maragall va trobar en la literatura portuguesa propostes estètiques interessants em sembla provada.

Bibliografia

- G. Casals (1998). «Justificació». Maragall, J., *Poesia. Edició crítica*. A cura de G. Casals. Barcelona: La Magrana, 7-70.
- Cerdà Subirachs, J. (2012). «Ibèria! Ibèria!: al voltant d'un ideal maragallià». *Catalonia. Revue électronique*, 10(Mars).
- Cerdà Subirachs, J. (2021). «O desejo original». Teixeira, J.R. (ed.), *Entre a ínsula e a península. O metropolismo de Mário Saa à luz do hispanismo de António Sardinha e da ibericidade de Fernando Pessoa. Subsídios para uma contextualização histórico-cultural do iberismo*. Maia: Officium Lectionis Edições, 9-17.
- Ferrándiz Lozano, J. (2019). «Política y periodismo al alimón: la Europa azoriana». Ferri Coll, J.M.; Rubio Cremades, E.; Thion Soriano-Mollá, D. (eds), *Azorín. La invención de la literatura nacional*. Madrid: Iberoamericana; Frankfurt am Main: Vervuert, 75-86.
- Garriga, C. (2015). «Llegir Maragall: Miralles des de Riba». *Haidé*, 4, 115-28.
- Longhurst, C.A. (2008-09). «Unamuno y su problemática visión de la familia ibérica». *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*, XIV, 343-53.
- Maíz, C. (2004). *De París a Salamanca. Trayectorias de la modernidad en Hispanoamérica. Aportes para el estudio del Novecentismo*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Maragall, J. (2020). *Poesia i teatre*. Moreta, I.; Quintana Trias, L. (eds). Barcelona: Ed. 62.

- Marcos de Dios, À. (1978). «Unamuno y la literatura portuguesa». *Cuadernos de la Cátedra Miguel de Unamuno*, 25-26, 143-59.
- Martínez-Gil, V. (1997). *El naixement de l'iberisme catalanista*. Barcelona: Curial.
- Martínez-Gil, V. (2010). «Portugal y Cataluña ante la modernidad: intercambios artísticos y literarios». Sáez Delgado, A.; Gaspar, L.M. (eds). *Suroeste. Relaciones literarias y artísticas entre Portugal y España (1890-1936)*. Badajoz: Museo Extremeño e Iberoamericano de Arte Contemporáneo; Madrid: Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 189-204.
- Pich i Mitjans, J.; Contreras Ruiz, J.; Pastrana Piñero, J. (2016). «Los separatismos sólo son resentimientos aldeanos». Miguel de Unamuno y la autonomía catalana». *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, 50, 235-54.
- Quintana Trias, L. (1999). «Cartas de Francisco Acebal a Joan Maragall (1902-1910): catalanismo y modernismo en la revista *La Lectura*». *Nueva Revista de Filología Hispánica*, XLVII(1), 121-35.
- Quintana Trias, L. (2001). «Memòria involuntària i 'rêverie': dos elements del procés creatiu en la literatura catalana de finals del segle XIX». *Bulletin of Hispanic Studies*, LXXVIII(2), 201-18.
- Quintana Trias, L. (2003). «La definitiva bondad de la vida. El pensamiento religioso en la obra de Joan Maragall». *Bulletin Hispanique* (1 Juin), 133(58).
- Quintana Trias, L. (2018). «Joan Maragall, entre la traducció i la reflexió crítica». Martí Monterde, A.; Rosell Nicolàs, T. (eds), *Comparatistes sense comparatisme. La literatura comparada a Catalunya*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 17-28.
- Quintana Trias, L. (2020). «Pròleg». Goethe, J.W., *Ifigènia a Tàurida. Traducció de Joan Maragall. A cura de Francesco Ardolino. Pròleg de Lluís Quintana*. Barcelona: Comanegra; Institut del Teatre, 9-26.
- Quintana Trias, L. (2021). *El instantane recuperado. La memoria involuntaria en la literatura y en las artes*. Barcelona: Fragmenta Editorial.
- Revelles Esquirol, J. (2011). «L'iberisme de Joan Maragall. Un projecte germinador». *Joan Maragall, paraula i pensament*. Girona: Documenta Universitària, 203-16.
- Roland, H. (2004). «Âme belge, 'entre-deux' et microcosme: d'une fin de siècle à l'autre. En guise d'introduction». *Revue des lettres belges de langue française*, 24, 7-15.
- Safont, J. (2012). «Quan érem aliadòfils. La revista *Iberia* i la seva influència en la premsa i la política i la cultura catalanes». *L'Avenç*, 380, 40-5.
- Sala-Sanahuja, J. (2010). «El lusitanisme a Catalunya: Ignasi Ribera i Rovira, Antoni Ribera, Fèlix Cucurull i Manuel de Seabra». Martínez-Gil, V. (ed.), *Uns apartats germans: Portugal i Catalunya = Irmãos afastados: Portugal e Catalunha*. Lisboa: Instituto Camões; Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, 135-48.
- Simões, H.B. (2015). «Terra entre mares. O ideário ibérico nos poemas 'Ibéria' (1864) de Antero de Quental e 'Himne ibèric' (1906) de Joan Maragall». *A Trabe de Ouro. Publicación Galega de Pensamiento Crítico*, 104, 41-60.
- Unamuno, M. de (1906). «Sobre la literatura catalana». *La Nación (Buenos Aires)*, 16 de diciembre.
- Unamuno, M. de (1911). *Por tierras de Portugal y España*. Madrid: Renacimiento.
- Unamuno, M. de (1915). «Iberia». *Iberia* 1 (10 d'abril), 3.